

KÉT NEVEZETES HAZAI NYOMDA A XVII. SZÁZADBAN.

Valahányszor Középeurópa XVI. és XVII. századbeli történetét lapozgatom, a sok, Isten nevében s az ő nagyobb dicsőségére elkövetett gyilkolás- és pusztításra önkénytelenül Deák Ferencznek e szavai jutnak eszembe: «Aldás gyanánt adta Isten a vallást az emberiségnek, s e legszentebb áldást is indulat és vakbuzgóság oly gyakran tevék már súlyos átkoknak forrásává!»* És valóban, a keresztény — s hozzá még a legtöbbször egy nemzetbeli — vitézek a hazánkat ez időben pusztító pogány törököknél is kegyetlenebbül ölték és fosztották egymást.

Kivált a harminczéves háború (1618—1648) valóssággal sivataggá változtatta Németország nagy részét. A Keleti-tengertől a Dunáig, a Rajnától Ausztriáig, csapatok vonultak ide-oda, melyek ellenség- és jóbaráttól kieroszakolt sarczolásból tartották fenn magukat. Útjokat lakosaiktól megfosztott, elhamvasztott városok és faluk jelölték; honnan azután a nyomukba jött pestis jó időre elriasztott minden újabb települőt. S a számtalan emberélet mellett a vagyonnak a tudomány- és művészetre nézve mily

* Zalamegye 1841-diki fölírata, a vegyes házasságok ügyében.

pótolhatatlan kínesei estek áldozatúl! Századok óta gonddal szerzett, unicumokban igen gazdag, értékes könyvtárak és műgyűjtemények, a mindent megemésztő háború prédáivá lőnek. Az ipar mindenfelé pangott, az iskolák zárva voltak; úgyszólván nem volt más, mint fosztogató és kifosztott.

Ily körülmények között Gutenberg találmánya sem virágozhatott saját szülőhazájában, Németországban. A mint a XVI. század közepéig mind művészi kiállítás, mind mennyiség tekintetében emelkedett, épúgy hanyatlásnak indult ez időszakban. Mikor 1640-ben Lipszéban a nyomdászat föltalálásának kétszáz éves emlékét ünnepelték, egy strassburgi tanár a következő szavakban kesereg ez állapot fölött: «A nagyrabecsült és soha eléggé nem dicsérhető nyomdászat néhány év óta nagyon hanyatlott; számos jeles officina szünetel, a betűkből golyót öntöttek, szakértő embereit elkergették, vagy más foglalkozásokhoz kényszerítették; minélfogva fiatal emberek, kik e nemes foglalkozást meg akarták tanulni, e szándékuktól elijesztettek s még folyton elijesztetnek.» Jenában, a nagy egyetem városában, ez időben csak egy nyomdászsegéd volt, s éppen akkor is dolgozott, mikor az ellenség a városban rabolt. A vad tömeg benyomult a nyomdába, s fenyegetés mellett kényszerítette az illetőt, mutatná meg, hogy szokás szedni; a ki azután, nem minden remegés nélkül, teljesítette is kívánságukat. Hogy mily ártalmára volt a hosszú harcz a nyomdászatnak, bizonyítja azon körülmény, hogy míg 1618-ban 1757 könyv jelent meg Németországban, 1635-ben összes mennyiségük nem volt több 307-nél.*

* Faulmann: *Illustrirte Geschichte der Buchdruckerkunst*

Ellentétben e vígasztalan állapotokkal, hazánknak a török hódoltságon kívül fekvő részeiben, s ezek közül kivált a Felvidéken s a Királyhágón túl, ez időben meglehetősen élénk szellemi élet lüktetett. Erdély fejedelmi székében ekkor a tudománykedvelő Bethlen Gábor ült, ki a már meglévő tanintézetek mellé újakat emelt, s kinek figyelme e tekintetben kiterjedt a legapróbb részletekre. 1624-ben törvény által intézkedik, hogy a jobbágyság gyermekei is iskolát látogathassanak, s a földesurak ne tilthassák el a paraszt fiúkat a tanulástól. Gazdag könyvtára volt, mely a krónikás szerint «külömbkülömb tudományokhoz tartozó, gyönyörűséges jó könyvekkel» bővelkedett. Külön kocsit készíttetett, melybe kedvencz könyveit rakatta, és melyet mindenhová — még hadjárataiban is — magával vitt, hogy sohase legyen olvasmány nélkül.* Európai hírnű tudósokat alkalmazott a gyulafejérvári főiskolán, a kik a szűkebb értelemben vett Magyarországon lévőkkel együtt eléggé foglalkoztatták akkori nyomdászainkat.

Azonban e szellemi tevékenység részesei jobbára protestans szellemben működtek, s ama kevés is, a mi katolikus írótól megjelent, nem magyarországi nyomdában készült.

A katolikus főpapok közül a higgadtabbak belátták, hogy a mindinkább terjedő protestantizmussal jobban megküzdhetnek, ha az üldözés és erőszakoskodás helyett a szellem fegyverével szállnak síkra, s a valláserkölcsi és hittudományi irodalmat az eddiginél nagyobb mértékben, és — a könnyebb hozzáférhetőség tekintetéből — magyar nyelven fogják ápolni.

* Acsády Ignác: *Bethlen Gábor udvara*.

E törekvés előmozdítására Telegdi Miklós, esztergomi nagyprépost, 1577-ben ezer forintért megvette a bécsi jezsuitáknak 14 év óta heverő nyomdáját s azt Nagyszombatban, saját házában fölállította.

A hely jól volt megválasztva, miután a török kézben levő Esztergom helyett Nagyszombat volt akkor az érseki székhely, s mint ilyen a magyar katolikus világ központja. Másrészt a királyi hatalom is, habár csak közvetve, szintén elősegíté e nyomdának virágzását. Ugyanis egy 1584 aug. 15-én kelt rendeletében Rudolf király kijelenti, hogy Magyarországon a könyvnyomdai szabadalom királyi jog; minélfogva a királyi szabadalom nélkül működő nyomdák valamennyijét beszüntetendőnek parancsolja. Világosabban szólva pedig, a szándék az volt: szüntetessék be mind a 27 protestans nyomda, s gyarapodjék az egyetlen katolikus, a nagyszombati nyomda, mint a mely «Az Felséges Római Chaszarnac Kegyelmes engedelméből» készíti műveit. És habár az országos viszonyok alakulása folytán e rendeletet nem is lehetett végrehajtani, tényleg a nagyszombati nyomda virágzását nagyban elősegítette,*

Telegdi Miklósnek 1586-ban bekövetkezett halála után a nyomda 12 évig az esztergomi káptalan tulajdonát képezte, a mikor aztán Forgách Ferencz primás azt a jezsuitáknak ajándékozta, s ezek felügyelete alatt működve, 1635-ben a Pázmány Péter által alapított nagyszombati akadémiához csatoltatott.

Ugyancsak Forgách Ferencz primás 1604-ben Pozsonyban, az érseki udvarban, állított föl, csi-

* Ballagi Aladár: *A magyar nyomdászat történelmi fejlődése*

nos betűkkel fölszerelt nyomdát, mely évtizedekig jelentékeny módon szolgálta a katolikus érdekeket. Pázmány több más munkáján kívül annak híres «Igazságra vezérlő Kalauza» is itt jelent meg, rendkívül díszes kiállításban. De 1644-ben ez is a nagyszombati nyomdához csatoltatott, mely utóbbi azután így megerősödve, több mint egy századig a katolikus szellem közvetítője gyanánt szerepelt; míg végre 1777-ben Budára vitetvén, alapját képezé a jelenlegi Egyetemi nyomdának.

A fönnebbieken a nagyszombati nyomda történetének rövid vázlatát nyújtva, a következőkben annak működéséről akarok néhány szóval megemlékezni.

Impressiuma eleinte: «Telegdi Miklós házánál, a felséges római császárnak engedelméből». Később már művei «academiai bötűkkel» különböző nyomdászok neve alatt jelennek meg. És pedig: 1646—1654 Mayr Fülöp Jakab, 1655—1663 Schneckenhaus Menyhért, 1664—1674 Byller Márton, 1677—1680 Rietmiller Mátyás, 1681—1683 Srnensky (vagy Syrnensky) Mátyás, 1687-ben Martins Miklós, 1688-ban Beck Kristóf, 1689-ben Hauck András János, 1690-ben Friedl Adám János, 1691—1693 Hörmann János András, 1695-ben Frey János György, 1696—1704 Hörmann György; ezután még egyszer-kétszer Roden György András neve fordul elő.

Nemcsak a nyomdavezetők névsora, de más körülmények is (az osztrák határ közelsége, a főpapoknak bécsi összeköttetései) sejtetni engedik, hogy a nagyszombati nyomda, mint akkoriban (és bizony jelenleg is!) a legtöbb nyomda Magyarországon, német mintára volt berendezve.

Mint már említém, a német nyomdászat ez időben a XVI. század végén elért magaslatáról kezdett aláhanyatlani. Kiváló művészek alkotásaikkal már nem tették oly értékké a könyvek külső kiállítását; s habár az ekkor divatba jött rézmetszés is nem egy derekas dolgot produkált, messze álltak ezek egy Dürer vagy Holbein örökbecsű műveitől. Technikai tekintetben azonban, kivált a szedés körül, határozott haladás észlelhető. Maga a könyv alakja is tetszetősebbé vált s a czimszedésre több gondot fordítottak. A czimsorokban kerültek a szavak elválasztását, a fősorokat az alárendeltekől nagyobb betűfaj által megkülönböztetik, s a sorok szélességében is változatosságra törekednek. Szóval, az izléstelen, fölfordított pyramid alakú címek nem járnak már, valamint a könyv záró columnáján — kivált bécsi és krakói nyomtatványokon előforduló — idomtalan pohár alakú szedés is elmarad. Az accidenz-munkákban kezdenek már líniákkal dolgozni, mindenféle ábrákat és alakokat képezve ezekből; s az eddig használt fametszetű körzetek helyett darabokból szednek ilyeneket, e nemben olykor-olykor valóságos műszedést produkálván. Így 1670-ben egy Wolffger György nevű gráci szedő egy formátum-könyvben (a hogy akkoriban a nyomdász-kézikönyveket nevezték) egy nyolczadrétű oldalon nyomdai hajót, kézirat-tartót (tenaculum), szedővasat és árrt szedett; a tenaculumhoz 34, a szedővashoz 25, az árrhoz 16 líniát használva. Ugyane könyv másik oldalán líniák és rézlikből* összeállítva egy akkori sajtó van, melynek orsója, meglehetősen ügyességgel,

* E századokon keresztül divott körzetet (Röschen-Einfassung) a fiatalabbak közül gyakorlatban ma legfőlebb a régibb berendezésű vidéki nyomdáknál főlzabadultak ismerik. A. M.

csupa egymásra fektetett cursiv „ betüből ^u van képezve. Nevezett szedőtől származik egy római diadalkapu is, egy — bizonyára saját szerzésű — költemény szavaiból összeállítva s rézlikből szedett körzetbe helyezve, mely ha nem is művészi kivitelű, de a törekvést valamely szépnek előállítására, minden bizonynyal elárulja.*

A kisebb nyomdákban is, miután akkoriban sok latin könyv jelent meg, a fractur és schwabacher mellett jócskán antiquát, sőt görög betűket is találunk.

Csak a sajtó maradt meg Gutenberg óta, körülbelül egyforma minőségben: óriási, nehézkes faalkotmány, mely nemcsak a padlóhoz, de a mennyezethez is oda volt erősítve. Csak 1740-ben javította azt Blaes Janson, egy «hollandusi csavarral» tökéletesebbé téve. Ez időben (a XVII. század közepe felé) történt az a reform is, hogy a szedők többé nem ülve, hanem állva végezték munkájukat. (A görbe lábak kezdete!)

Ilyenformán lehetett a nagyszombati nyomda, tekintve előkelő pártfogóit, meglehetősen bőkezűséggel berendezve. Magyar és latin nyomtatványain többnyire a jelenleg ismét használatban lévő, «angol» jelzővel megkülönböztetett, mediæval betűkkel találkozunk. 1681-ben Kolonics Lipót, bécsújhelyi püspök s pozsonyi kamarai elnök, a már meglevő fölszerelést a többek között cyrill betűkkel gyarapította, melyeket 1698-ban egy ruthén nyelvű káté nyomására használtak.

Nyomtatványai, minőség tekintetében, az akkori időkből származott jobbak közé tartoznak; mennyi-

* Faulmann: *Illustrirte Geschichte der Buchdruckerkunst.*

ségre nézve pedig csak a debreczeni városi nyomda mülja felül. Alapításától kezdve a XVIII. század elejéig, közel negyedfélszáz, túlnyomólag latin, azután magyar, német és szláv nyelvű munkát készített.* Tevékenysége a XVII. század második felében mindinkább fokozódik, s annak végén éri el tetőpontját.

Első munkája, a Telegdi Miklós által fordított Evangeliumok II. része, 4-edrét alakban, 1578 november 7-én készült el, s az első könyv, melyet katolikus író Magyarországon nyomtatott.

Az ott megjelent munkák tudományos, vallás-erkölcsi és hitvitázó tartalmúak (Telegdi, Pázmány Péter, Monoszlói András, Pécsi Lukács s többektől), az első magyar törvénytár (Corpus juris), még a XVI. század végén, Mossóczi Zakariás által szerkesztve; továbbá 1664-ben egy kertészeti könyv, számos imádságos és énekes könyv, szentek élete, katekizmusok s nagyszámú halotti beszéd.

Illusztrált munkát már 1591-ben készített: «Az Keresztyén szvzeknek Tisztességes koszorvia», 8-adrétben, melyet 31, részint egész, részint fél oldalt elfoglaló fametszet díszít. Később, kivált a XVIII. század elején, Bid Tóbiás és Langraff híres művészekről eredő rézmetszetekkel gazdagon díszített művek szintén itt készültek.

Egyik nevezetessége e nyomdának, hogy innen került ki a legelső naptár Magyarországon. Az 1579-dik évre adott ki ilyet Slovacius Péter, krakói astrológus, nyomán Pécsi Lukács, melynek címlapján már mondatik, hogy «ez esztendőben, ide mifelénc a Napba és a holdba semmi fogyatkozás nem leszen».

* Ezen, valamint a nagyszombati nyomda termékeiről szóló további adatokat, nagyrészből Szabó Károly *Régi magyar könyvtár* című művéből vettem.

Az egész 44 számozatlan levélből állott, s később is — bár két-három évi megszakításokkal — évtizedeken keresztül föntartotta magát. 1676-tól kezdve latin-német naptárt is adtak ki, mely szintén jó ideig jelent meg.

Mint 1848—49-ben Debreczen, úgy II. Rákóczi Ferencz idejében Nagyszombat gondoskodott nagy részben a szabadságharcz nyomtatványairól.

Itt jelent meg egyéb proklamációk és szabályzatokon kívül Rákóczi fegyverre szólító manifestuma; továbbá 1704-ben egy másik manifestum, «Az Austriai Ház erőszakoskodása alól való fel-szabadulásért fogott Magyar fegyvernek ártatlanságáru!»; melyet aztán újra és újra nyomattak. 1706-ban «Hadi Regulák azaz articulusok a vitézlő rend számára». Végül pedig Rákóczi Ferencz imádsága, 4-edrétű három lapon, mely által «a birodalma alatt lévő vitézlő Magyar nép is az ő kegyelmes Urát s Fejedelmét a buzgó imádkozásban követni megtanulja».

A censurát Magyarországra tudvalevőleg I. Leopold hozta az 1690-es években, a híres Kollonics idejében. II. Rákóczi Ferencz 1703-ban, mindjárt a szabadságharcz kezdetén, megszüntette, s a sajtót szabadnak tekinté. Azt azonban még sem tűrhette, hogy az országnak az ő hatalma alá került részeiben a magyar nemzetet gyalázó, vagy ennek szabadságküzdelseit kisebbitő, elferdítő, meghamisító nyomtatványok jelenjenek meg. Ilyen volt pedig a Brewer-nyomdából kikerült híres «Lőcsei Kalendárium» 1705-re szóló folyama, mely valami labanczos embertől szerkesztve, benne a megelőzött, 1704-dik év eseményei császári szellemben adattak elő. Az 1704 deczember havában Lipótvárát ostromló Rákóczinak ez tudomására jutván, deczember 20-kán

Galgóczi várából kelt rendeletet intézett felsőmagyarországi tábornokához, Berthóty Ferenczhez, vizsgálatot s az említett naptár példányainak lefoglalását parancsolván. A sajtóviszonyaink történetére nézve érdekes ezen fejedelmi rendeletnek kivonata így hangzik:

«Die 20. X-bris Bertóti Ferencz úrnak, hogy a löcsei typographus miért nyomtatta a kalendáriumban a históriát *nemzetünk prostitutiójára* és maga hitetlenségének indiciumjára? azt investigálja, minden munkáit pedig supprimálja, bennünket az iránt voltaképpen tudósítson».

(A fejedelmi cancelláriának a nemzeti múzeum kézírattárában őrzött, még kiadatlan jegyzőkönyvében.)

Történt-e tovább valami e dologban, arról nincsenek adataink. Mindazáltal ennyi is elég a fejedelem gondolkozásának, valamint az akkori sajtóviszonyoknak megítélésére.*

Egy másik, ha nem is oly hosszú életű és bő termékenységű, de munkáinak kivitele tekintetében Európa bármely első rangú intézetével diadalmasan versenyző nyomda volt ez időben a Tótfalus Kiss Miklósé, Kolozsvárott.

Magának, Tótfalusinak, életrajzát közöltem már egyszer az «Évkönyv» első (1883-diki) évfolyamában, s így ez alkalommal inkább munkáiról akarok egyet-mást elmondani.

Tudvalevő, hogy ő, mint akkor többen külföldi egyetemekre menő honfitársai közül, ott megtanulta a nyomdászatot. De nála ez nem volt a műkedve-

* Magyar Könyvszemle, 18 o.

lésen alig fölüllemelkedő rendes technikai fogások elsajátítása vagy gépies utánzása : ő szakmánkat hivatásul választva, abban oly magas képzettségre tett szert, hogy e tekintetben az akkor igen híres németalföldi nyomdászok között is kiváló állást foglalt el. Valami önkénytelenül tiszteletre gerjesztő van e férfiúban, ki képes volt akkor, a midőn nemzetünket legfőlebb kül- és beharczairól, valamint a műveltségben való meglehetősen elmaradottsága után ismerték, a legműveltebb nemzetek : olaszok, angolok, francziák és belgáknak, előhaladott nyomdászátát háttérbe szorítani.

Isten, haza és emberiség — e három magasztos fogalom lelkesítette őt munkája és törekvései közben. Az elsőért ment ki messze külföldre, idegen emberek közé, hogy ismeretét hírneves tudósok ihletett ajkairól hallgassa ; a második iránti vonzalom hozta őt vissza, a hírnév és jólét köréből, a kis Erdélynek szerény fővárosába, hogy évekig tartó küzdés után a sok méltatlanságtól elkeserítve, sírját itt találja ; a harmadiknak akart szolgálni, midőn lelki táplálékul szépen kiállított bibliáját akkoriban oly hallatlan olcsó áron nyújtotta.

S míg jellemének alapját ily eszményi fölfogásban látjuk nyilvánulni, addig szakdolgozokban lépten-nyomon a leggyakorlatibb gondolkozásmódot árulja el. Mikor 1684-ben Teleki Mihály a fejedelem megbízásából fölszólítja, vállalná el a biblia nyomtatását, Amsterdamból írt válaszában a többek között fontosnak tartja, hogy otthon a papírkészítésre gondot fordítsanak ; finom tapintatával már akkor átlátván azt, a mire nálunk csak ezelőtt néhány évtizeddel jöttek, hogy jó betűk, szép szedés, jó nyomás hitvány papiroson — felényi, vagy még kevesebb

hatásra számíthatnak. Továbbá, «ha a nyelvünket tudó munkások által menvén végbe a munka, menyiben vétketlenebb (hibátlanabb) tétethessék, Kegyelmetek maga megítélheti».* Gyakorlatias irányát bizonyítja még a németalföldi nyomdászok által akkoriban divatba hozott 12-edrét kiadások meghonosítása; melyek mind csinosság, mind czélszerűség tekintetében egyaránt megérdemelték a szíves fogadtatást, melyben azokat az olvasó közönség részesíté.

Egy ilyen «kiseded, hordozható formába szorított» (mint a hogy a címlapokon Tótfalusi magát kifejezi), igen elterjedt könyvecske volt a Károli Gáspár által fordított s 1687-ben Tótfalusinál Amsterdamban nyomtatott «Új Testamentom» (640 lap), melyet később Kolozsvártt is kiadott.

Címlapja csinos kivitelű allegorikus rézmetszet, s a 12 cicero széles és 27 cicero hosszú columnák verzálisokból szedett élő columnaczímekekkel vannak ellátva. Szövegbetűinek jellege alig tér el a mai csinosabb fajta mediæ-val romaintól (mint a milyenből az «Évkönyv» 1883-dik évfolyama szedetett); a betű képe colonell nagyságú, s nagyon igazolja Tótfalusi hírnevét a betűmetszés és öntés terén. Az egyenletes nagyság és szabályos vonalban állás tekintetében betűi mintául szolgálhatnak sok, jelenben elsőrendűnek tartott öntödének.

A mivel nálunk pár év óta néhány buzgó szak-társ foglalkozik: a magyar betűszekrény alkalmasabbá tétele, a szedő munkájának fokozása céljából — arra ő, több mint kétszáz év előtt, bizonyos

* Az érdekes levelet egész terjedelmében közli az *Erdélyi Prot. Közlöny* 1880. 3. és 4-dik számában; kivonatban a *Magyar Nyomdászok Évkönyve* 1883. 26. lapján.

tekintetben már megoldást talált; a mennyiben ketős betűink közül többeket, úgy mint az *sz*, *st*, dupla *s* és *t*, sőt a cursivban a dupla *l*-et is, e könyvben egybe öntve találjuk. S a míg többi nyomdáink túlnyomólag, majdnem a XVIII. század végéig, rövid *ö* és *ü* betűiket *o* és *u* fölé alkalmazott kis *e* betűvel képezték: Tótfalusi azokat már jelenlegi alakjukban használta. A hosszú betűk, az *ő* és *ű* kivételével, a currentben nála mind megvannak; míg a verzálisokban teljesen hiányzanak. Szavak elején, sőt közepén is, sűrűn használja a hosszú *s* betűt (*f*); nemkülönben az összeöntött *ss*, *sz*, *st* is ilyen-nel van képezve.

Nagy gondot fordított a helyes elválasztásokra, nemkülönben a szavak közötti beosztásra is. Oly dolgok, melyek ez időbeli nyomdászaink előtt majdnem ismeretlenek voltak. A helyes beosztásra oly nagy súlyt fektetett, hogy a hol — kivált keskeny alaknál — a szükséges szóközök megtartása másként nem volt lehetséges, egyik vagy másik szóból az *m* vagy *n* betűt kihagyta, s az ennek előtte álló *a*, *e*, *o* betűkre alkalmazott, az értelem szerint *m*- vagy *n*-nek olvasandó — hullámzatos ékezzel pótolta (például *añak* = annak, *hñlok* = homlok) E célból azután már jó eleve, az öntésnél, gondoskodott ily ékezetes betűkről.

Az «örszó» (a következő oldal első szavának vagy szótagjának a vaksor [Anschlagzeile] végére szedése), mint akkor általánosan szokásban lévő, az *ö* munkáiban is alkalmazásra talált. És habár Tótfalusi nyomtatványainak legerősebb oldalát a szép metszésű betűk s a correct szedés képezik, azok nyomás tekintetében is meglehetősen benyomást keltenek.

Amsterdami működése alatt, az említett «Új Testamentom»-ot megelőzőleg, még 1685-ben, a Károli Gáspár «O- és Újtestamentom»-ának 6-dik kiadását, szintén 12-edrét alakban, nyomatta; és pedig a mint a címlap mondja: «a Belgyiomi Academiákban tanuló Magyaroknak forgolódások által». S ugyancsak ottani működése alatt készült 1686-ban Molnár Albert fordításában Szent Dávid zsoltárának 12- és 32-edrétű kiadása is.

Végre teljesült forró vágya, hogy hazájában — nemzetének és felekezetének hasznára szentelje munkálkodását és ismereteit! 1690-ben a fejedelem hívására Kolozsvárra jött nyomdájával, s itt 1702-ben bekövetkezett haláláig lankadatlan tevékenységgel működött.

Mint a református egyház hivatalos nyomdásza, magától érthetőleg, nyomtatványainak tekintélyes részét református és unitárius imádságos könyvek, zsoltárok, katekizmusok, halotti beszédek és búcsuzatatók képezik. E mellett azonban, több kisebb iskolai földrajz és olvasókönyvön kívül, számos latin és magyar nyelvű tudományos művet is állított ki nyomdájára.

Így a nevezetesebbek közül Werbőczy István «Hármas könyv»-ének egyik negyedréteű kiadása, «a Haza fiainak szükségekre és hasznokra, deákul s magyarul kinyomtatva»; továbbá egy másik híres régi munka, a Haller «Hármas Istoria»-ja, szintén negyedréteben; valamint a Kemény-család genealogiája, s egy 12-edrétű, igen gondos szedésű «Arithmetika», Menyői Tolvaj Ferencztől.

Páriz-Pápai Ferencz, akkoriban élt sokoldalú, tudós enyedi tanárnak, is több nagyobb munkáját nyomatta. Így «Az emberi Test Nyavalyáinak Okairól,

Fészkeiről» (8-adrétben) s az «Idvesség és szükség elmélkedés arról, mikép kellessék keresztyén embernek élni» (12-edrétben), orvosi és philosophiai tartalommal bíró műveket. Ugyane tudós közvetlenül Tótfalusinak halála után versekben megírta ennek életrajzát, melyet «Életnek képe, példás emlékezetre méltó neve a Nemzetes, Tiszteletes, Tudós M. Totfalusi Kis Miklós Uramnak» cím alatt az özvegy azután ki is nyomtatott, s a melyben Tótfalusi tehetségét a többek között így méltatja:

Mindenféle nyelvben és minden formában
 Betűt metszhet vala nagyobbban s apróbban;
 Úgy jár vala tudós keze az aczélban,
 Mint másnak a könnyen engedő viaszban.

1698-ban Kaposi Sámuel, gyulafejevári tanár, latin nyelvre fordított héber verseit nyomtatja Tótfalusi, melyekhez, az összehasonlítás kedvéért, a héber eredetiek is mellékeltek. Szabó Károly, nemrég elhunyt jeles történetírónk szerint, ez lenne az első héber betűs nyomtatvány, mely hazánkban készült.*

A tudományos művek mellett a legnépiesebb nyomtatványokat is kultiválta. Ugyanis 1694-től 1702-ig naptárt ad ki, melynek címlapját fölváltva az Apaficsalád vagy Erdély czimere díszíti.

Tótfalusi maga is irodalommal foglalkozván, saját munkái közül is kettőt nyomtatott kolozsvári nyomdájában. Egyik a «Siralmas panasz», Istennek Kolozsvárra bocsátott ostoriról, különösen az 1697 május 6-diki nagy tűzvészről; a másik az 1698-ban kibocsátott «Maga személyének mentsége», melyben a vakbuzgó papok által reá szórt vádak ellen védekezik, s felpanaszolja, hogy az erdélyi kor-

* Régi magyar könyvtár.

mányzó az ő jószágából elvett.* Ez utóbbi, 52 számozatlan levélre terjedő munka, igen ritka, miután mindjárt megjelenése után felsőbb meghagyásra Tótfalusinak valamennyi példányt be kellett szednie. Teljesen ép példány csak a budapesti és kolozsvári nemzeti múzeumok könyvtárában található.

Mily fájdalmasan eshetett e derék férfiúnak, midőn őt, a ki annyira buzgólkodott a protestantizmus érdekében, saját felekezetének papjai eretnekséggel vádolták; s magát, a ki hazafiságból a külföldi jólétet fölcserélte az itthoni gonddal és küzködéssel — a rosszakarat által még vagyonában is megkárosítva látta! . . .

A vakbuzgó papság annyira ment gyűlöletében, hogy a fölötte tartott halotti prédikációk kinyomott példányairól a címlapot s a befejezést czéltatosan megsemmisítette, s a méltatlanul üldözötnék emlékét még sírjában is bántották.

Sok becsületes törekvés lett már félreismertetéssel és hálátlansággal jutalmazva; de hát a nemesen gondolkodó ember törekvéseinek végcéljaként nem a jutalmat, hanem az emberiség szellemi vagy anyagi javának előmozdítását tekinti.

Szolgáljon ez, ha nem is vigaszúl, de legalább tanulságúl, az élet számos csalódása között.

Ács Mihály.

* Ezt az akkor élt gróf Bethlen Miklós is *Önéletírás*-ában megerősíti.